

УДК 811.161.2'271

КУЛЬТУРОМОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОФЕСІЙНОЇ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Кондратів І.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті обґрунтовано основні засади професійної комунікативної компетенції науковця. Головну увагу зосереджено на культуромовному аспекті, що є основним складником професійної наукової комунікації. Також показано вплив мовної освіти та мовного виховання на процес формування професійної мовленнєвої поведінки фахівця. Окрім того, визначено сутність і механізми наукової творчості як специфічного різновиду творчої діяльності дослідника.

Ключові слова: професійна комунікативна компетенція, культура мови, наукова комунікація, мовна освіта, професійна мовленнєва поведінка.

Постановка проблеми. Кожна людина має прагнути досягти найвищих рівнів мовної культури, бо це є основою самореалізації, інтелектуально-духовного і фахового зростання. Мова підтримує в людині стан психологічної впевненості, рівноваги, дає відчуття життєвої перспективи, духовної опори. Вона є каналом духовного й інформативного зв'язку у суспільстві, здатна актуалізувати через лексико-фразеологічний потенціал морально-етичні та звичаєві норми. Саме завдяки мові людина відбувається як інтелектуальний феномен, що здатний пізнавати, освоювати і, зрештою, творити новий світ.

Відомий мовознавець-«еколог» мови О. Сербенська розвиток мови особистості вважає складним процесом. На її думку «високої мовної довершеності досягає, як правило, та людина, яка багато працює над оволодінням мовою, прагне правильно говорити, виявляти у мовленні –

усному та писемному – свою індивідуальність, усвідомлюючи, що «Мова – це Я» [1, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема культури наукового мовлення не нова в українському мовознавстві і має тяглу традицію пропагування мовностилістичних норм. На сучасному етапі питанням культуромовного регулювання наукового стилю займаються Н. Бабич [2], Л. Кравець [3], Л. Мацько [3], О. Семенов [7], О. Сербенська [10], Л. Струганець [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри широке і всебічне дослідження культуромовних особливостей наукової комунікації не достатньо, як видається, уваги приділено проблемі вибору мовних засобів, спираючись на естетичні та етичні погляди науковця.

Мета статті полягає у всебічному обґрунтуванні основних засад професійної комунікативної компетенції науковця в культуромовному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Ми, звичайно, не уявляємо собі, наскільки кожний з нас відповідальний за те, якою буде мова майбутнього, проте мусимо усвідомлювати, що мовлення науковця завжди було і залишатиметься взірцевим, то ж нехай це будуть кращі зразки, гідні для наслідування.

Знані фахівці з культури мови Л. І. Мацько та Л. В. Кравець визначили основні чинники, що впливають на формування культури мовлення:

– система норм літературної мови (мовний компонент культури мовлення). Граматична і стилістична грамотність, повнота розуміння мовної одиниці і володіння законами логіки при створенні і сприйнятті текстів визначають правильність;

– сукупність етичних правил свого народу (етичний компонент культури мовлення). Правильність мовлення передбачає також знання культурної традиції, розуміння, що таке доречність і чистота мовлення;

– мета й обставини спілкування (комунікативний компонент культури мовлення). Окрім володіння мовними нормами і знання культурно-естетичних варіантів мовних одиниць, на культуру мовлення впливає вміння гнучко поводитися в конкретній ситуації, зокрема висловлюватися доречно, лаконічно та ясно;

– національні уявлення про красу мовлення (естетичний компонент культури мовлення). Краса українського народного, а, зрештою, й літературного мовлення вирізняється евфонічністю (милосвучністю), словниковим багатством, парадигмою граматичних конструкцій, стилістичною виразністю;

– мовна освіта і загальна освіченість мовця [3, с. 8].

Кожна професійна сфера діяльності має свої закони і правила мовного спілкування, яких необхідно дотримуватися. При цьому, важлива роль у професійному і суспільному самоутвердженні кожної особистості належить мовній освіті, мовному вихованню і правильній мовленнєвій поведінці.

Сучасна мовна освіта не повинна обмежуватися лише лінгвістичним компонентом, вона має охоплювати цілу низку етнолінгвістичних, соціальних, літературних, загальнокультурних, історичних особистісно-ціннісних аспектів. Саме мовна освіта долучає людину до духовних надбань попередніх поколінь, є основою формування етнічної і громадянської самосвідомості особистості. Таким чином мовна освіта нерозривно пов'язана з мовним вихованням, що відповідає за формування мовного смаку та розвиток мовного чуття.

Проте вихідним етапом мовного продукту в процесі спілкування є мовленнєва поведінка особистості, у якій якнайповніше проявляється рівень мовної освіти, тобто рівень готовності до повноцінної мовленнєвої діяльності.

Мовна особистість науковця у процесі становлення і розвитку проходить декілька етапів, кожен з яких свідчить про вищий рівень мовної культури.

1. Рівень мовної правильності. Його досягають завдяки мовній освіті, тобто вивченню правил користування мовою, її лексикою, граматичними формами, елементами текстотворення тощо. Саме цей рівень відповідає за вироблення і за-

кріплення основних орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних навичок, це також вміння будувати тексти та формувати типові тексти.

2. Рівень інтеріоризації. На цьому рівні виявляються вміння реалізовувати себе у висловленнях відповідно до власного внутрішнього стану (*лат. interior* – внутрішній); вміння творити і виражати себе засобами мови; володіти основними формами усного і писемного спілкування (опис, розповідь, міркування; монолог, діалог, полілог), певними стилями. Цей рівень вважають рівнем комунікативної достатності та виразності для пересічної людини, проте він занадто низький для ученого.

3. Рівень насиченості мовою. Мова фахівця характеризується логічністю, предметністю, точністю, виразністю, образністю, багатством мовних засобів. Фахівець має поняття стилізованої диференціації, володіє основними жанрами як в усній, так і в писемній формах, має навички текстотворення.

4. Рівень адекватного вибору. Це рівень комунікативної досконалості. Він передбачає досконале володіння функціональними типами мовлення, стилями літературної мови, особливо науковим, а також точну мовну реакцію.

5. Рівень володіння фаховою метамовою. Цей рівень вирізняється фаховим оперуванням терміносистемами загальнонаукових та вузькоспеціальних понять, науковою фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, типовими мовними формулами.

6. Рівень мовного іміджу соціальної ролі. Кожному науковцю, окрім попередніх рівнів, важливо досягти двох останніх, адже вони є найвищими рівнями формування мовної особистості й мовної культури, бо саме тут проявляються етичні й естетичні манери живого професійного мовлення.

Висока мовна культура досягається не одразу; не можна протягом короткого часу оволодіти всіма тонкощами цієї компетенції. Починати треба від найпростішого, найочевиднішого.

Нині спостерігаємо відчутне зростання наукових контактів у вигляді конференцій, симпозіумів, семінарів, – саме такі заходи посилюють увагу до усного наукового мовлення, основними ознаками якого є лінійний характер розгортання в часі, непередбаченість, невимушеність, часто експресивність та незворотність. Для нього характерні піднесена інтонація, відповідні міміка і жести, особливий темпоритм.

Характерно, що розгляд культуромовних особливостей наукової комунікації розпочинаємо, власне, з позамовних, невербальних, проте вони є необхідними складовими цілісного образу оповідача. Наприклад, занадто голосне і квапливе мовлення може свідчити про нав'язування певної позиції, а занадто тихе і повільне – заважатиме кращому сприйманню смислу тексту.

Важливу роль при цьому відіграють різноманітність тональних рисунків, гнучкість, адаптивність, рухомість, емоційна насиченість фрази, чистота і ясність тембру тощо.

Вдале поєднання інтонаційних елементів у мовленні (збільшення інтенсивності голосу, різноміпова структура фраз, емотивні інтонації, інтонації важливості тощо) створює цілісний образ індивідуального інтонаційного стилю автора. Суттєвого значення для мовця набувають, зокрема, інтонації важливості, за допомогою яких

акцентуємо увагу на головній інформації, та волюнтативні інтонемі, що надають мовленню спонтанного характеру.

Також в усному науковому мовленні важливу роль відіграє наголос. За допомогою логічного та фразового наголосу акцентуємо на найважливішому у відповідній мовній ситуації, а за допомогою емфатичного – надаємо виділеному логічним наголосом уривку емоційності та експресивності.

Оскільки наголос в українській мові вільний і рухомий, тобто не фіксований на жодному складі, слід пригадати основні правила наголошування слів. Зокрема, особливості наголошування мають числівники другого десятка: *один'адцять, дван'адцять, трин'адцять* тощо.

В іменниках з префіксом ви- наголос падає на префікс: *в'ипадок, в'иписка, в'иклик, в'иняток, натомість видавн'ицтво, вим'ова*.

У трискладових іменниках віддієслівного походження наголос падає на той склад, на якому він є в інфінітиві: *навч'ання, чит'ання, пит'ання, завд'ання*; у двоскладових – на закінчення (*званн'я, знанн'я, але вч'ення*).

Оскільки дослідники часто використовують слова іншомовного походження, варто пам'ятати про те, що наголос у них переважно нерухомий: *діал'ог – у діал'озі*.

У дієсловах доконаного виду префікс ви- завжди бере на себе наголос: *пис'ати – в'иписати; роб'ити – в'иробити*. Коли у формах дійсного способу в однині наголос буває на закінченні, то і в першій та другій особах множини наголос теж на закінченні: *бер'у, бер'еш – берем'о, берет'е*.

Для прислівників, утворених від прикметників, характерне пересування наголосу на останній склад від кінця: *шир'окий – ш'ироко, головн'ий – г'оловно* тощо.

Необхідною складовою мовної культури дослідника є орфоепічна правильність. При цьому пам'ятаймо, що:

- дзвінки приголосні в кінці слова або складу не оглушуються (*досвід, могли, книжка*);
- шиплячі звуки вимовляються твердо (*щоразу, навіть, чому*);
- літера *г* в українській мові передає характерний звук *г*, що обов'язково вживається у слові ґрунт і всіх похідних від нього.

Для забезпечення милозвучності в українській мові використовують фонетичні варіанти окремих слів, які виникають унаслідок чергування звуків [у] – [в], [і] – [й]: *учений – вчений, імовірно – ймовірно*, також для усунення важких для вимови збігів голосних і приголосних використовують варіантні прикметники *з, із, зі*.

На лексичному рівні перед науковцями часто виникають труднощі, пов'язані з вибором або вживанням того чи іншого слова відповідно до контексту. Адже тут не маємо універсальних правил чи аналогій. Кожен такий випадок, в першу чергу, змушує нас звертатися до власного мовного досвіду. Крім того, що вибір слова для наукового тексту повинен відповідати встановленим в українській літературній мові нормам, він має ще бути вмотивованим.

Якщо увагу читача зосереджено на змісті тексту, а словесне його вираження сприймається читачем як щось органічно злите зі змістом, невіддільне від нього, – добір слів тут вмотивований,

доцільний. Якщо ж увага читача відривається від змісту, якщо окремі слова викликають здивування, обурення, сміх – це означає, що автор не продав його до кінця, не знайшов найбільш відповідних до ситуації слів, що його вибір не був вмотивованим, а скоріше випадковим.

Так, наприклад, дієслово *бути* в українській мові в теперішньому часі має форму *є*, що вживається найчастіше у ролі дієслова-зв'язки при іменному складеному присудку. Проте дехто в таких випадках цілком недоречно використовує дієслово *являється*.

Невмотивований добір слова часто є результатом квапливості, намагання нашвидкуруч укласти текст, не завдаючи собі зайвого клопоту пошуками потрібного слова. Доведено, що чим вища загальна і мовна культура дослідника, тим меншою стає для нього парадигма вибору необхідного варіанту слова. Досвідченому науковцю властиве особливе чуття мови, що завжди веде його до найбільш влучного слова. Хоча і в авторитетних учених нерідко зустрічаємо сплутування таких понять як *напря́м – напрямко́в; запитання́ – пита́ння; обумовлюва́ти – зумовлюва́ти* та ін.

Окремої уваги в питанні правильності вибору слова заслуговують слова-терміни. За умов існування неперерваної традиції терміновжитку ця проблема не досягла б такої ваги. І як би не наголошували на семантичному чи естетичному критеріях добору терміна, історія розвитку різних галузей знань засвідчує, що найчастіше перевагу надають терміну, що має найдовшу традицію вжитку, часто всупереч національним традиціям.

Нині питання нормування української термінологічної стандартизації ускладнює та обставина, що серед теоретиків і практиків термінотвору є прибічники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає відмінний національнокультурний вибір: одні зорієнтовані на використання наявних в українській мові способів і засобів, а інші надають перевагу калькуванню, в першу чергу, з російської та англійської мов.

Дискусії на численних термінологічних конференціях останніх років констатують, що чи не найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається питання збереження національного духу української термінології за умов широких глобалізаційних процесів сучасності. Полеміка відбувається з приводу найбільш прийнятних назв спеціальних понять з низки дублетних найменувань, а також щодо способів і засобів лексикографічного опрацювання й стандартування номінацій процесових понять, словотвірна структура яких відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської [12, с. 521].

Чимала кількість українських учених, особливо в різних галузях науково-технічних знань, черпала і черпає й досі базові фахові знання з російської наукової літератури. Разом зі здобуванням нових знань учені запозичують і мовні форми, забуваючи про те, що пропонований термін має органічно вписуватися за формою і звучанням в українську мову, підлягати її внутрішнім і зовнішнім особливостям.

Відомим сьогодні є той факт, що наші науковці, особливо представники технічних га-

лузей свідомо і масово відкидають утворені від дієслів назви опредметнених дій з суфіксом **-к**: *штампівка, рубка, ковка, поліровка* і замінюють такі російські переважно іменниками на **-ння**: *штампування, рубання, кування, полірування*. Часто цю тенденцію сприймають як єдино можливу і намагаються замінити будь-які українські слова, утворені з допомогою суфікса **-ка**, нівелюючи давню українську традицію використовувати цю морфему для називання дій, а не тільки їх наслідків. Така невиправдана категоричність часто приводить до появи низки немілозвучних слів. Всупереч рекомендаціям термін *обробка* часто побутує в науково-технічному вжитку, вказуючи на дії, вчинені з металами. Тому розробляння стандартів можна замінити *опрацюванням* стандартів. Та мусимо погодитись щодо доцільності в сучасній мові таких дій: *перевірка, поведінка, оцінка*.

Неоднозначним є вчення про способи засвоєння прикметників-інтернаціоналізмів. У російській мові багато термінів, утворених від іншомовних слів за допомогою транскрибування, залишаючи при цьому наявні прикметникові й іменникові суфікси **-он, -ич, -ир, -аль, -ональ**, додаючи російські прикметникові суфікси **-н, -ск** та ін. Проте такий спосіб словотворення не властивий нашій мові, де до кореня додаємо суфікс **-н**, без збереження прикметникового іншомовного суфікса. Порівн.: *функциональный – функційний, тенденциозный – тенденційний, дифференциальный – диференційний, эмоциональный – емоційний* та ін.

Одним з найтривожніших недоліків наукових текстів залишається суржик – це мовні покручі, що стали результатом змішування української і російської мов і продукуються так часто, що вивести їх з ужитку дуже складно. «Еколог мови» О. Сербенська зробила підбірку з найбільш часто вживаних калькованих слів і словосполучень наукової мови, серед них: *привести приклад – навести приклад; приступити до обговорення – почати розгляд; при умові – за умови; по мірі того, як – відповідно до того, як; по меншій мірі – принаймні; область науки – галузь науки; об'єм знань – обсяг знань; для наглядності – для наочності; добитися результатів – домогтися результатів; піднімати проблему – порушувати проблему; в повному об'ємі – у повному обсязі* та ін.

Нову загрозу науковій мові, окрім зросійщення, В. Радчук стилізовано назвав «укрлиш» – український варіант англійської мови. Наприкінці ХХ століття в українську мову ввійшло чимало англіцизмів та слів, що утворені на взірць цієї мови. Найбільше вони вплинули на термінологію гуманітарних наук. Наприклад, у літературознавстві замість питомих *оповідь, оповідний, оповідач* часто знаходимо *нарація, наратор, наративний*. А у мовознавстві термін *концепт* практично витіснив попереднє *поняття*.

Багато науковців полюбують вводити у свої тексти запозичені замітники загальнозживаних слів, бо вони, як видається, надають їхній мові більшого відчуття книжності, напр.: *реценція – сприйняття; латентний – прихований*. Все це

приводить до створення штучного напівпродукту, своєрідного наукового жаргону – стилізованої мови, зрозумілої обмеженому колу людей.

Ускладненість термінології, недоречна пишномовність висловлення – це свідчення невисокого рівня культури мови, вбогого її інтелекту. Фахівець з високою культуромовною компетенцією прагне висловлюватися ясно, шукає для формулювання думки найточніших слів і словосполучень, послуговуючись при цьому загальнозживаними словами рідної мови. Тому псевдонаукова мова – це те, чого слід уникати.

Вже згадуваний мовознавець В. Радчук [6] замість модного варваризму *імплементація* пропонує понад 30 українських відповідників, що можуть уживатися в різних комунікативних ситуаціях, серед них: *втілення, запровадження, впровадження, виконання, введення, введення в діло, здійснення, перетворення в дійсність, перетворення в життя, справдження, звершення, вживання, законодавче запровадження, законодавче утвердження, введення в практику, надання чинності, набуття чинності, узаконення, внесення змін, внесення поправок, перегляд, а також іншомовні матеріалізація та реалізація*.

З іншого боку, деякі науковці, дбаючи про власну мовну оригінальність, залюбуються в окремі мовно-виражальні засоби (часто питомі), які мають нести естетичну функцію, а їх сукупність веде до створення індивідуального стилю автора. Проте нерідко вживання таких слів є невиправданим, або ж надмірним, а це радше свідчить про своєрідний мовний несмак, аніж про естетичну довершеність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Культуромовна спроможність усного чи писемного наукового мовлення проходить декілька етапів розвитку: від орфографічно-пунктуаційної грамотності до стилістичної виразності та комунікативної доцільності, далі – до комунікативної оптимальності і, на кінець, до мовної майстерності, яка базується на всіх ознаках попередніх рівнів мови і має своїми ознаками образність і творчість. Кожен з цих етапів є рукою переходу від нижчого рівня до вищого, і в кінцевому результаті – це шлях до найвищого рівня мовної майстерності.

На жаль у багатьох науковців сформувалося хибне відчуття меншовартості рідної мови, її неспроможності обслуговувати найвищі прояви людського інтелекту, до яких, безсумнівно, належить і наукова сфера. Таку тенденцію слід порушити наслідуванням кращих зразків наукової комунікації та підвищенням рівня власної лексикографічної компетенції, що є виразним показником мовної культури науковця.

Оскільки у цьому дослідженні основну увагу було зосереджено на естетичному та етичному аспектах використання мовних засобів, які не завжди вирізняються нормативністю та обов'язковістю дотримання, необхідно також розглянути й ті, що характеризуються більш суворою регламентацією, а саме, морфологічні особливості та синтаксичну своєрідність наукової комунікації у культуромовному аспекті.

Список літератури:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / [О. Сербенська, М. Білоус, Х. Дацишин та ін.]; за заг. ред. О. Сербенської: навч. посіб. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 258 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 2003. – 434 с.
3. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: Навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
4. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посіб. / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2001. – 223 с.
6. Радчук В. Плакаємо укрлиш...Для кого? / В. Радчук // Урок української. – 2003. – № 8-9. – С. 26-30.
7. Семенов О. М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О. М. Семенов. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
8. Семенов О. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): [моногр.] / За ред. Л. І. Мацько // О. Семенов. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 278 с.
9. Сербенська О. Культура усного мовлення: Практикум: Навч. посіб. / О. Сербенська. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 216 с.
10. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови / О. Сербенська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2002. – № 453. – С. 17-20.
11. Струганець Л. В. Теоретичні основи культури мови: Навч. посіб. / Л. В. Струганець. – Тернопіль, 1997. – 96 с.
12. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К.: Алерта, 2010. – 696 с.

Кондратив И.И.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

КУЛЬТУРНО РЕЧЕВОЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРОФФЕСИОНАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В статье обоснованы ключевые принципы профессиональной коммуникативной компетенции ученого. Главное внимание сконцентрировано на культурно речевом аспекте, который является основной составляющей профессиональной научной коммуникации. Также показано влияние языкового образования и языкового воспитания на процесс формирования профессионального речевого поведения специалиста. Кроме того, определена сущность и механизмы научного творчества как специфической разновидности творческой деятельности исследователя.

Ключевые слова: профессиональная коммуникативная компетенция, культура речи, научная коммуникация, языковое образование, профессиональное речевое поведение.

Kondrativ I.I.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

LANGUAGE AND CULTURE POTENTIAL OF PROFESSIONAL SCIENTIFIC COMMUNICATION

Summary

The article deals with basic principles of the researcher's professional communicative competence. The main attention is paid to the language and culture aspect which is the basic component of professional scientific communication. Besides, the influence of language education and language training on development of the specialist's professional verbal behavior has been represented. In addition, the essence and mechanisms of scientific creativity as a specific kind of the researcher's creative activity have been determined.

Keywords: professional communicative competence, language culture, professional scientific communication, language education, professional verbal behavior.